

KÖLLŐ MIKLÓS

A jelenkori családi házak építésének problémáiról a Gyergyói-medencében

Ez a rövid terjedelmű írás nem feltétlen a régi, még fellelhető és értelmezhető hagyományokról szól, hanem arra próbál rávilágítani, ami most körülötünk történik, és ami miatt tulajdonképpen ellehetetlenedik utolsó érintetlen erőforrásunk, a megörökölt székely kultúrtáj erőforrásként történő hasznosítása. Elemezni szeretném azt, hogy mi ez, amit most magunk körül látunk: kocka házak, mediterrán tetők, mindenholnan összeszedett díszítő elemek, és hatalmas méretű, az udvar közepén elhelyezkedő emeletes házak, utcafrontra telepített garázsok. És ezzel ellentétben csak néhány, a józan észre hallgató próbálkozás.

Általánosan a kontextusról, illetve miért égetően fontos ez a téma?

Annak ellenére, hogy a házakról, illetve a településképről beszélek, elengedhetetlen a téma kontextusba való helyezése, és a cél megfogalmazása, hogy tulajdonképpen miért fontos minél többet beszélni a régióban megvalósuló épületek kultúrtájba való illeszkedéséről.

Az UNESCO értelmezésében kultúrtájnak számít az a térség, ahol a természet és az emberiség hosszas együttműködése során egy sajátos és kiegyensúlyozott harmónia alakult ki az ember és a környezet között. Mi alkot(hat)ja ezeket a kultúrtájakat? Falvak, kertek, gyümölcsösök, kaszálók, legelők, teraszos szántóterületek, utak, ösvények, kerítések, szent helyek, magas biodiverzitású területek, ahol még él vagy fellelhető a hagyományos életmód,

a régi mesterségek vagy a hajdani mezőgazdasági technika, vagy amelynek nyomai még látszanak.

Székelyföld esetében mind a három (gyakorlatilag négy) UNESCO által beazonosított és védendő kultúrtáj-forma jelen van. Háromszék esetében az egykori vármegyei területek beékelődnek a széki közigazgatású területek közé, itt jelen vannak a kastélyok, a táj a középkori európai kultúrtáj egy sajátos, katonai demokrácia által kimunkált formáját őrzi. Székelyderzs világörökségi helyszín, Csíksomlyó, illetve az Óriáspince-tető vallási/kulturális szempontból asszociatív kultúrtájat jelent. A csíksomlyói búcsú fel volt terjesztve a világörökségi listára, a településképek viszonylag jól megmaradtak és létezik két speciális településszerkezetük, a tízes, illetve az udvar/udvar-tér, még élnek bizonyos népszokások. Székelyföld gasztronómiailag is izgalmas, valamint magas biodiverzitással rendelkezik. Hagyományos építészete faépítészet, ugyanakkor Székelyföld is teljesen megfelel a *High nature value farmland* koncepcióban vázoltaknak, kiváló terepet nyújt(hat) az ökológiai tájgazdálkodásnak, illetve jelen pillanatban a hagyományos építészetet továbbgondoló ököregionális építészet kezd kibontakozni – és ilyen szempontból érdekes a Leeuwardeni Deklaráció, amely az épített örökség adaptív újrahasznosításában látja az életminőség javításának lehetőségeit. Szóval nagyon sok szempontból érdekes Székelyföld. Az sem elhanyagolható szempont, hogy kiesik a nagyvárosok vonzáskörzetéből, igazából kisiparosokra és kistermelőkre épül a gazdasága – így vidékként izgalmas színfoltot jelent. A FAO szerint a jövő fenntarthatóbb mezőgazdaságában kulcsszerepet játszanak a kistermelők. Becslések szerint a világon 500 millió családi gazdaság működik, amely az összes gazdaság több mint 90 %-át teszi ki. Fontosságukra való tekintettel az ENSZ a 2019-2028 közti időszakot a Családi Farmok Évtizedének nevezte ki.

Székelyföld jelenleg (központi fekvése ellenére) Románia periferiájára szorult, egyetlenegy európai út vezet át rajta. A román nemzeti fejlesztési tervek magas minőségű épített örökségével és gyönyörű természeti környezetével számolnak, de igazából a régió gazdasági fejlesztését hanyagolják.

Mivel a régió viszonylag szegény, ezért mindenki kapva-kap a pályázati források után, de ezek nem egyértelműen a régió sajátos problematikájáról szólnak, úgy is lehet fogalmazni, az itteniek arra pályáznak, amire a pályázati források pénzt adnak és nem arra, amire tulajdonképpen szükség

lenne. Emiatt lehetetlen összhangot teremteni a helyismeret, tényfeltárás, a stratégiai tervezés és a konkrét kivitelezés között. Mert a fejlesztéseknél alaposan figyelembe kellene venni a helyi igényeket, illetve a székelyföldi sajátosságokat.

Napjaink Székelyföldjén nem beszélhetünk fenntartható fejlődésről (hisz ehhez növekedés kellene), sőt nem növekedésről (degrowth) sem beszélhetünk: a népesség csökken, a házak kb. egynegyede lakatlan – az elmúlt tíz év faluképfelmérései alapján, amelyekben aktívan (irányítóként is) részt vettem; ha nem történik az elhagyatott épületekkel valami, emberöltő múltán romosak lesznek. Itt zsugorodásról kell beszélnünk – ez ellenben minőségi kellene legyen, ha nem akarjuk, hogy a településeink és épített örökségünk, vonzerejét veszítve, a szász örökség szívszorító példájára jusson.

Az érvényben lévő településrendezési tervek nagy része kezdetleges és elavult, az újak legtöbbször nem veszik figyelembe a székely településszerkezet sajátosságait (szegek-szerek, tízesek, kutyaszorítók, stb.), így e sajátos értékek – amelyek épp egy megfelelő fejlesztés alapját jelenthetnék – tovább erodálódhatnak (lepusztulnak), feloldódnak, kihasználatlanul maradnak. Másik problematikája ezeknek a rendezési terveknek, hogy nagyrészt figyelmen kívül hagyják azt aényt, hogy Székelyföld tulajdonképpen kultúrtáj. Ezek alapján kijelenthető, hogy Székelyföldön az önkormányzatok jó része jelen pillanatban nem megfelelő módon és koncepció nélkül, a pillanatnyi ötletek mentén növeli a települések belterületét, miközben felszámolják (önkezűleg, Ceaușescu falurombolása nélkül) a jellegzetes településszerkezetet. Továbbá az emberek széles körben nincsenek tudatában a népi (vernakuláris) építészet által létrehozott épületek történeti, eszmei, stb. értékének, ezeket nem gondolják tovább a mának, hanem elbontják és bosszantóan rossz ízlésű (jobb esetben csak jellegtelen) házakat építenek.

Bár korábban kijelentettem, hogy Székelyföld vonatkozásában nem beszélhetünk fenntartható fejlődésről – mert ehhez növekedés kellene – paradigma-váltással mégiscsak lehetséges növekedést elérni. Nem mennyiségit, hanem minőségit. Érdekes módon amennyiben a kultúrtáj szempontjai szerint vizsgáljuk a területet (azaz természetes és épített környezet summájaként), és figyelembe vesszük a tájban az emberi beavatkozás nélküli növekedést, illetve az elmúlt háromszáz évben kialakult jelenlegi kultúrtáj részleges visszaalakulását a korábbi természetes környezetté, akkor van esélye a növekedésnek.

De ehhez a faluképben létrejött negatív változásokat is mederbe kell terelni, szembenézve az utóbbi évtizedek Ceașescu nélkül végrehajtott, önkezdő falumrombolásával is.

Hagyomány és változás

Furu Árpád *Táji tagolódás Erdély népi építészetében*¹ című könyvében¹ arra a következtetésre jut, hogy a népi építészetet meghatározó tényezők az életmód, a földrajzi környezet, a társadalmi helyzet. Bár sokan feltételezik, hogy az etnikum és a vallás is ilyen tényező, a fent említett könyvből szépen kiderül, hogy a két utóbbi sokkal kevesebb szerepet játszik, mint gondolnánk. A hagyományos székely életmód alappillérei: a nagyállattartás (meglátásom szerint valószínűleg ez áll a településszerkezet mögött), a földrajzi környezet, illetve a társadalmi helyzet (a kollektív nemesség fogalma).

Furu Árpád a következő táji tagolódási szinteket azonosítja be:

I. szint: általában a nagytájak – alaprajz, funkcionális elrendezés,

II. szint: általában a középtájak – szerkezeti tényezők,

III. szint: kistájak meghatározása: homlokzatszívek, kapuk – reprezentációval vannak összefüggésben.

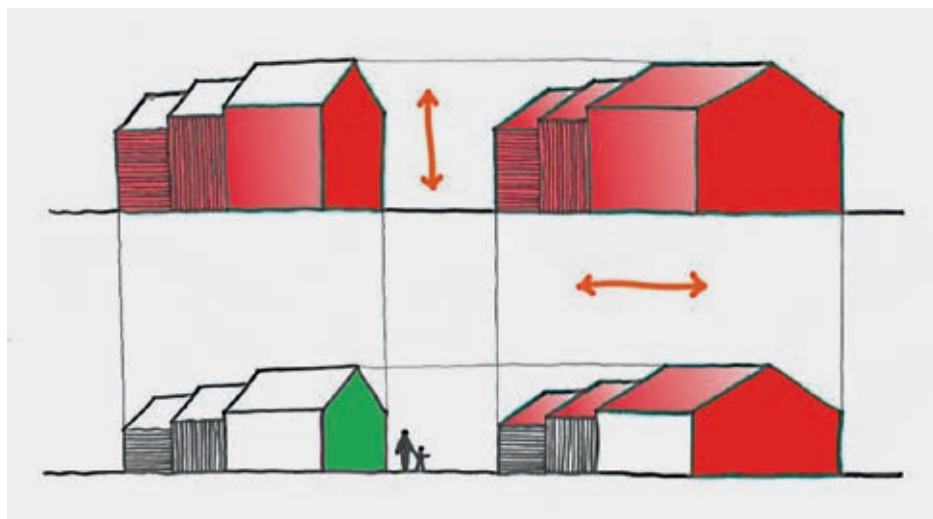
A fenti meghatározások alapján egy terepséta során is szembesülni tudunk településképünk változásaival.

A kollektivizálás során, az erőltetett iparosítás miatt megváltozott az életmód, megszűnt a tulajdonképpeni háztáji nagyobb létszámú nagyállattartás: a lovakat elvitték, csak részesedésért lehetett kaszálni, így nem lehetett több tehenet tartani, kevesebb szénát lehetett hazavinni, feleslegessé váltak a nagy csürök – azok számára is, akik nem ingázásra és ipari munkára adták a fejüket. Másrészt az új típusú, szocialista ember létrehozásának fontos eszköze volt a hagyományokból való kiszakítás. Ezért energiahatékonyság címszó alatt a régi házakat ósdiinak feltüntetve, csak kockaházak építésére adtak engedélyt, a korabeli szóhasználatnál „csak erre lehetett rajzot venni”. Sajnos a településszerkezetünkben adódóan ezek a kockaházak nem fértek úgy a

1 FURU Árpád: *Táji tagolódás Erdély népi építészetében*. Kolozsvár, Exit Kiadó – Teleki László Alapítvány, 2017.

telkeken, mint a régi házaink, így felépítésükkor nemcsak a régi házat kellett elbontani, hanem ki kellett vágni a régi házra árnyékot vető gyümölcsfát is, mely árnyékával nyáron temperálta a hőséget, ugyanakkor télen nem állt a nap útjába. Általában különböző fajtájú gyümölcsfák voltak ezek, és ahogy épp valamelyik beérett, úgy illett a szomszédságnak, rokonságnak adni belőle, és fordítva, ennek köszönhetően volt friss gyümölcs a háznál, télen is. A kockaházak másik rákfénje, hogy délnyugati sarkuk rendszerint jelentősen meg van repedve. Viszonylag egyszerű okok miatt: téglából épültek és merev szerkezetűek, nincs megfelelően mély, fagyhatár alatti alapozásuk (a hagyományos, rugalmas szerkezetű faházaknál nem volt ez akkora gond, hogy megfelelő alapozásra költsenek), illetve csatorna került rájuk, így pár ponton hozzák le a tetőről a vizet. A délnyugati sarok olvadás-fagyás ciklusai során itt jön le a tetőtől a legtöbb víz, lokálisan áztatva el a földet, és ez mozgatja a nem megfelelő mélységű alapot, a fölötté lévő téglafal repedéséhez vezetve. Gyakori a kockaházak esetében a gyengített falszerkezet is: energiatakarékosság miatt, illetve a jobb szigetelés reményében a téglafalban a falazás során üregeket próbáltak létrehozni, minden második sor téglát fokra állítva.

Lassanként a kockaházak is történelemmé válnak, és helyüket tömegesen veszik át napjaink építész nélküli, „ki mit tud” házai. Ezek kapcsán érdemes megvizsgálnunk, hogy élünk ma, melyek a mai igények? Konyha-nappali, kamra, dolgozó sarok, vendégszoba, minden gyereknek külön szoba. Miből építkezünk ma? Hogyan építkezünk ma? Régebben nem lehetett lehívni a jövőből erőforrást,

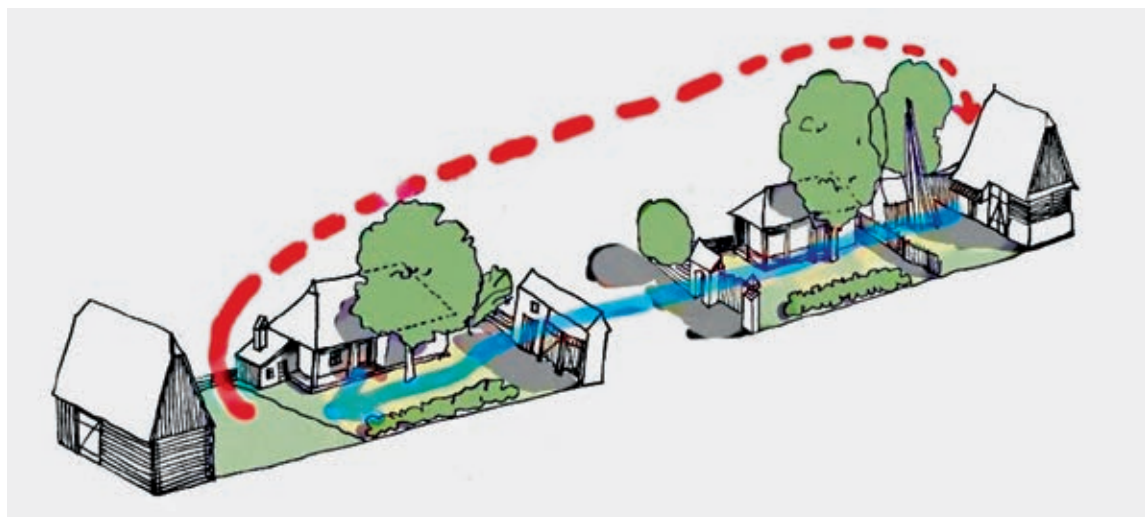
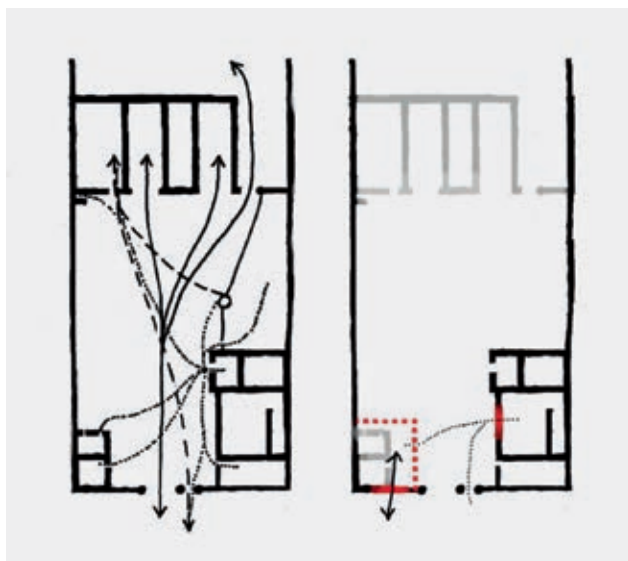

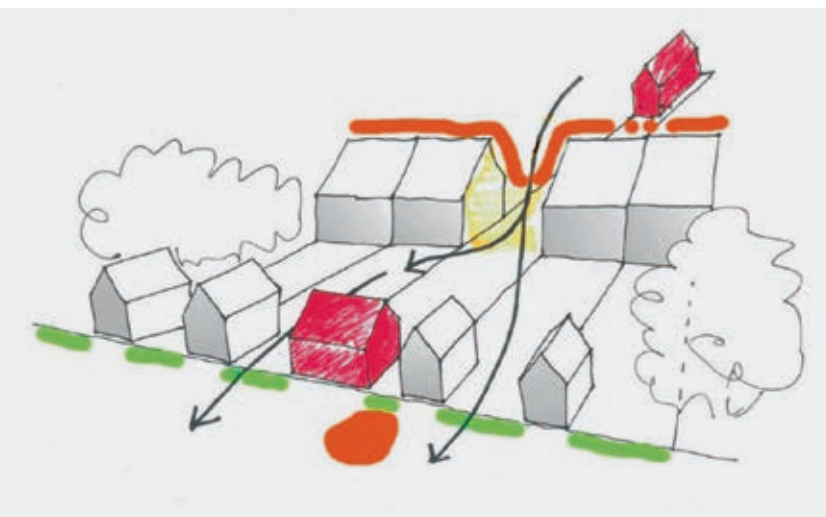
banki hitel formájában. Csak addig lehetett nyújtózkodni, amíg a takaró ért, s a kalákát is vissza kellett segíteni. Ma a határ a csillagos ég, státusszimbólummá vált az újabbnál újabb divatú, importált építőanyagok használata: csak héjazatban gondolkodva mind-mind tájjidegen a lemezfedés, az antracit színű cserepek, palák használata, a színes betoncserepek sem öregednek bele a környezetükbe. Ugyanez a helyzet a homlokzatok rikító színeivel. És ezek a házak építész nélküli kísérletezések, idegenben látott modellhonosítások. Versenyfutások: ki tud nagyobb, magasabbat, szélesebbet építeni, mint a szomszéd.

Az itt látható ábrák a megváltozott udvarhasználatot mutatják be. A bal oldalin Kós Károly egy kászoni udvar egykori életét mutatja be, az ember, az állatok és a szekér mozgását jelölve. A jobb oldali ábra egy mai udvarhasználat leképezése, amikor a garázs kikerül az útra (hogy ne kelljen annyi havat hányni jelige alatt), illetve amikor a csűrben már nincsenek állatok. A csűrök eltűnése mikroklíma változást eredményez, míg a garázsok településképi és árvízvédelmi problémákat hoznak magukkal. Nem csak arra kell gondolnunk, hogy a libasorban elhelyezkedő csűrök milyen jól felfogják télen a hideg szelet. Arra is, hogy nyáron, reggel a csűr oldalán megütőző verőfény felmelegíti a levegőt, aminek helyére a szemben lévő csűr árnyékos oldalának, illetve az udvaron lévő fák hűvösségének levegője fog átkerülni egy lassú, de folyamatos körforgás során.

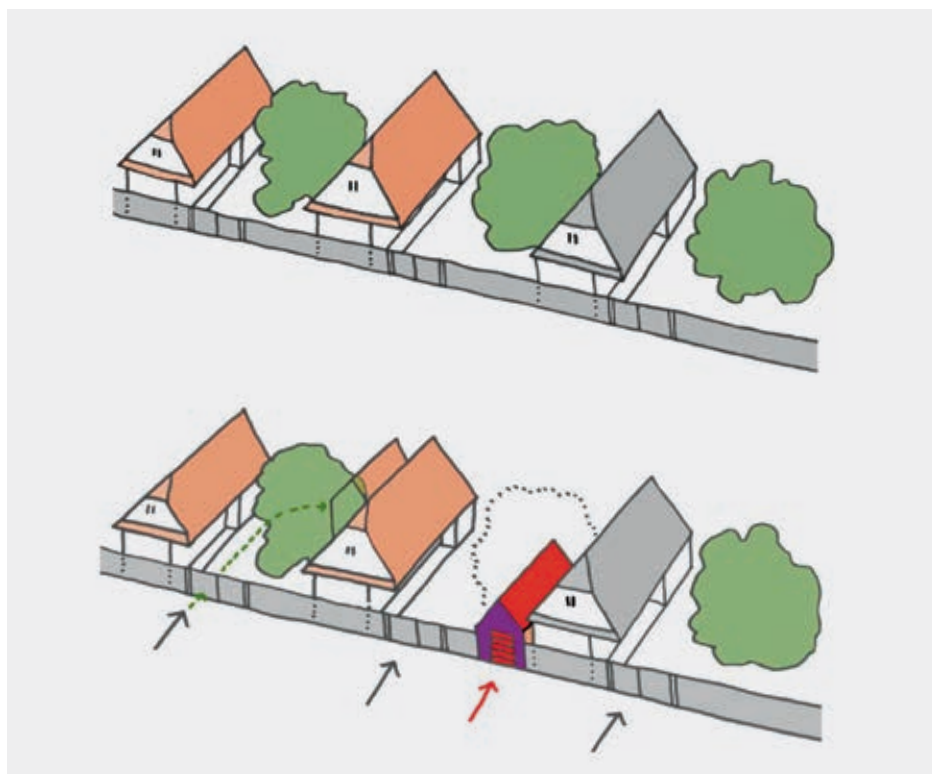

Ilyen értelemben egy lebontott csűr, vagy akár egy jobb kilátás biztosítása érdekében hátrább helyezett csűr jelentős energiahatékonyság-csökkentéshez vezet(het).

Ami a garázsokat illeti: általában további fakivágáshoz vezetnek a már lakott telkek esetében. Településkép szempontjából megtörik a hagyományos ház-udvar ritmusát az utcaképben. Ráadásul egy újabb hidat kell megépíteni. Régebben a hidak árvíz esetén felszedhetőek voltak. Ma sokan betonból építenek hidat, amit árvíz esetén nehéz

bontani. A garázsokkal csak a bontandó betonhidak száma nő, és tovább csökken a településkép és a mikroklíma számára oly fontos csűrők létszáma.

A józan észre hallgatva irányváltásra van szükség

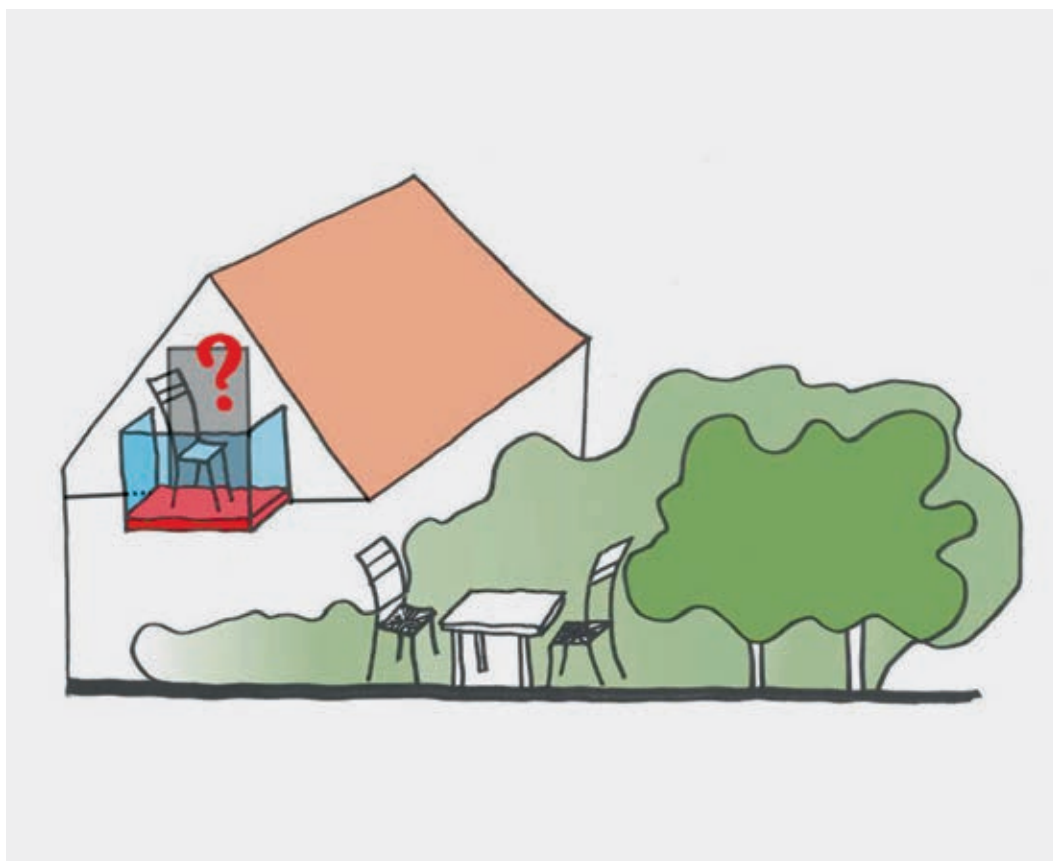
Tamáska Máté *A vidéki tér emlékezete* című könyvében világít rá², hogy a mai lakóépületnek tájolásán és megközelítésén kívül nincsen különösebben előírt működési kapcsolata környezetével, megszűnik az udvar = élettér igény. Megszűnnek az életszerek, a parkszerű környezetbe illesztett ház folytatása ugyan a kert, de már csak, mint pihenőhely. Minták tekintetében csak a jó építész érzékenysége mentheti manapság a helyzetet, mert lassan általánossá váltak a teleportált, globalizáló képletek, mint például a tiroli nagyerkély, az alpesi tető, az amerikai konyha, a ház léptékét felrúgó dupla garázs, a gépesített háztartási szoba, a szabályosra nyírt parkszerű kert. Életbevágóan fontos szempont lett a szép kilátás megszerzése, akár a meglévő régi faluszerkezet tagadásával-elhagyásával, a védett völgyből kivonul az új ház a dombtetőre.

Ha a nagyszüleink házára gondolunk, emlékek tódulnak elénk. Mesél a házuk arról, hogyan éltek benne: az öreg szekrény, amelyikben mindig rejtőzött édesség, a tornácra nyáron árnyékot vető nagy körtefa, melynek kóستolóba széthordott terméséért cserébe máskor érő, másfajta gyümölcsöket kaptunk vissza. Itt jönnek elő egy öreg ház azokhoz kötődő érzelmi értékei, akiket ismertünk és szerettünk. Ilyen értelemben egy új ház nem több mint csupasz falak összessége.

A régi házak egy mértéktartó életmódra adott gazdaságos és kicsiszolt válaszok. Gondoljunk bele: régen két-három ember mozgatott egy nyers gerendát. Ma a technikai lehetőségeink szinte végtelenek, egy rönköt egy daru oda tesz, ahová kéri, de az sem kizárt, hogy helikopter hozza a helyszínre a házat. Az életmód is megváltozott, jószerivel minden csak pénzkérdés – és éppen ezért legtöbbször gazdasági helyzetüket felülmúló álomházakat próbálnak felhúzni, mintha egy *Ki mit tud?* vetélkedőt látnánk. A hozzávaló pénzt sokan messzi idegenben keresik, távol a családtól, gürcölve, miközben lemaradnak a legértékesebből, az együttlétekről. Mert más elmenni a gyerekekkel horgászni, és más pénzt utalni a bankszámlájukra, hogy befizessenek egy horgásztáborba, s telefonon érdeklődni, hogy jól telt? Az utóbbi variánst választók nem kellene csodálkozzanak évek múlva, ha a gyerek azt kérdezi: fater, befizettelek egy öregotthonba, jól telik?

2 TAMÁSKA Máté: *A vidéki tér emlékezete*. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2012.

Visszatérve a mai házakra: valahogy nem is kellene csodálkoznunk létrejöttükön, amikor ma azt bátorítják, hogy legyél egyedi, mert zseni vagy, találj meg a saját hangodat, koncentrálj az erősségeidre. Valahogy a rendtartó székel faluban nem ez volt a fontos, hanem az, hogy légy jó tagja a közösségnek, légy csapatjátékos, az erősségeid fordítsd a közösség javára, gyengeségeid pedig kipótolja egy másik ember. Ma mindenki egyénileg próbálja futni a versenyt, keresve, hogy miben tud különb lenni a szomszédnál. Így például azzal próbál kitűnni a szomszédságból, hogy erkélyt épít, státusszimbólumnak tartva azt, hogy lám, lám a falusi háza városon is megállná a helyét. Az erkély/balkon/loggia tipikusan városi megoldás: sűrű beépítésű részeken a városi ember udvar hiányában az erkélyre lépett ki, a két négyzetméternyi szabad levegőre. Míg urbánus környezetben ez létszükséglet, falun flancolás: ki fog két négyzetméteren gubbasztani, mikor rendelkezésre áll egy egész udvar?

Van alternatíva a jelen cikkben vitatott házakra?

Igen. Főleg, ha egyre többen és egyre gyakrabban mondjuk, hogy erkölcsi csőd új házat építeni, amikor annyi régi házat lehetne továbbgondolni a másnak. Érdemes arra gondolni, hogy a ház egy családnak épül, mely eleinte a házastársakból áll, majd jönnek a gyerekek, nagyobb lesz a térigény, aztán a gyerekek kirepülnek, és (magára) marad a két öregedő szülő. Egy itteni nyugdíjból nem lehet palotát fűteni, a korban előrehaladva egyre nehezebb lesz feljárni az emeletre: így a józanul gondolkodók belátják, öregkorukra csak a földszintet tekinthetik lakóhelyüknek, és a nagycsalád időszakára szükséges a tetőtér lakhatóvá tétele – de az sem egyszemélyes lakosztályokkal.

Tövissi Zsolt építész hívja fel a figyelmet *A falusi ház bővítése* című kiadványban³, hogy nem minden igény valós. Léteznek áligények, ezek társadalmi aspirációkhoz, média által szulykolt trendekhez köthetők. Ezek a kozmopolita létformát, a túltechnicizált felszereltséget vagy a mindentudó új (mű)anyagokat érintik. És mégis, a jól értékelt hagyományos terekhez mindig lehet megfelelő igényeket találni. Az igények végül is mindig rugalmasabban alakíthatók, mint a terek.

Ha a házak muzsikáját szeretnénk hallani, vegyük észre, hogy a harmonika akkor szól szépen, ha nincs teljesen összezsugorodva, de nincs is a maximumig széthúzva. Így a kicsi az szép, a kevesebb az több és az egyszerű az igazi luxus.

A legfontosabb az igényeket és a szándékot letisztázni. Kerüljük a kialakult helyeknek a tönkretételét, eltörlését, hogy ne semmisüljön meg éppen az, amit megszerettünk, amiért ide kíváncsoztunk.

Mielőtt építkeznénk, gondoljuk végig a következőket:

– hogy fogunk élni a házban, ha a gyerekek kirepülnek?

– hogy fog működni a ház, ha az ünnepekre hazajönnek a gyerekek és az unokák?

3 TÖVISSI Zsolt, BÍRÓ Z. Zoltán, BOGOS Ernő, FARAGÓ Melinda: *A falusi ház bővítése*. Csíkszereda, Felcsík Kistérségi Társulás, 2015.

A fentiek értelmében egy régi ház örökbefogadása a legjobb megoldás, a következő, Tövissi Zsolt által vázolt lehetséges forgatókönyv szerint:

1. Alkalmazkodó használat. Olyan igényeknek felel meg ez a mentalitás, amelyek a hagyományos érték megőrzését célozzák, abban a térben töltenek el rövidebb időt, hétvégét, pihenőszabadságot. A házat a részletekig menően tisztelik, ahhoz alkalmazkodnak, vagy minimális, rejtett beavatkozásokkal növelik komfortszintjét, a tereket meghagyva régi alkatukban.
2. Az adottságokra építő kiegészítés a telek épületeit, jellegük megőrzésével meghagyja, a lakóházban kis beavatkozásokkal teremt magasabb komfortszintet a terek minimális módosításával, tetőtér-beépítést használ, gondosan megválasztott tetőablakkal. A tornácot nyitva hagyja, a csúrt használja beálló garázsnek.
3. Az adottságokat kiegészítő fejlesztés: nagycsalád, több generációs család számára ajánlott lakóházasítani a csúrt, vagy olyan toldásokat eszközölni, melyek a meglévő tetőmagasságban, additív módon, az első ház szelvényét használva akár nyaktagként artikulált eresztípusú csatlakozással folytatja az épületet. Ha északos oldalkert van, és a hely megengedi, alacsonyabb, kieresztés-szerű kisebb kiszolgáló tereket lehet oldalhelyiségként a házba toldani (kamra, fürdő, kis konyha, ruhatár, stb.) a fedés a meglévő ereszt alá fog becsúszni, az eredeti tetőidom megmarad.
4. Nagyarányú bővítés csuklós, artikulált, eresztípusú nyaktagokkal lehetséges az udvart hosszirányban vagy keresztirányban keretezni, a csúrt a lakóépülettel összekötni.

Problemele construcției contemporane a caselor familiale în bazinul Gheorgheni

Studiul nu prezintă caracteristicile sau tradiția încă existentă a construcțiilor tradiționale, dar încearcă să evidențieze stilul și moda actuală de construcție, procesul care are loc în prezent și care face ca ultima noastră resursă intactă să nu mai fie disponibilă: utilizarea peisajului cultural secuiesc moștenit ca resursă. Autorul analizează ceea ce vedem acum în jurul nostru: case cubice, acoperișuri mediteraneene, elemente ornamentale adunate de pretutindeni, case uriașe cu mai multe etaje în mijlocul curții, garaje construite în fața străzii. Iar în schimb, doar câteva încercări de bun simț.

On the problems of contemporary family house construction in the Gheorgheni Basin

The study does not present the peculiarities or the still existing traditions of traditional architecture, but tries to shed light on the current architectural style and fashion, on the process that is currently taking place, which is actually making it impossible to use the last untouched resource of our country: the inherited Szekler cultural landscape. The author analyses what we are seeing around us nowadays: cube houses, Mediterranean roofs, ornamental elements picked up from everywhere, and huge multi-storey houses in the middle of the courtyard, garages built on the street front. And, contrasted to that, only a few attempts at common sense can be seen.